

הרב ד"ר דוד מישלוב

"במקהלות ברכו אלוקים" על תפילה אישית ותפילת הציבור

הזדהות עם מילות התפילה

לכל בני האדם הרבה מאוד צרכים, רצונות, מחשבות ורגשות בסיסיים משותפים. לפיכך, בכוחם של בני אדם, שהם רגישים לחייהם הפנימיים ושהם בעלי שפה עשירה, להביע את צרכיהם, את רצונותיהם, את רגשותיהם ואת מחשבותיהם במילים שאחרים יכולים להזדהות איתן. הקורא את המילים של מחבר מוכשר כזה יכול למצוא בהן ביטוי - וגם לשאוב מהן השראה - לצרכים, לרצונות, לרגשות ולמחשבות של עצמו. תופעה זו מוכרת ומפורסמת בשירה ובספרות, וגם בתפילה. על בסיס זה נכתבו שירי תפילה ופיוטים לאורך כל הדורות, כולל בדורנו.

רבים רואים בנוסח הקבוע של התפילה אמצעי לביטוי צרכים, רגשות, מחשבות ורצונות אישיים ואינטימיים של האדם כפרט, ולגירוי רגשות, מחשבות ורצונות מסוימים, בעמדו לפני אלוקינו ואלוקי אבותינו. אם נוסח התפילה הוא בלשון רבים, אין זה אלא כדי להרגיל את הפרט לראות את עצמו כחלק מכלל ישראל ולהזדהות עם צרכי כלל ישראל, גורלו וייעודו, ולהפנים את אמונתו. אכן, התפילה נקראת גם "שיחה", כמו בפסוק "תפילה לעני כי יעטוף, ולפני ה' ישפוך שיחו" (תהלים ק"ב, א). פירוש המילה "שיחה" הוא אמירה אינטימית, אישית, פרטית ועמוקה, הנאמרת בשקט או בטונים נמוכים והאמורה להישמע רק באזר הקרוב לאדם האומר אותה¹.

1. יתכן כי משמעות המילה "שיחה" קשורה ללשון "שוח" = להיות נמוך, כמו בפעלים "לשוח" ו"להשתחוות", וכמו בשמות "שוּחָה" = חפירה נמוכה, "שיח" = צמח נמוך, ואפילו "סייח" = סוס צעיר, נמוך קומה. מכאן לשלוש משמעויות נבדלות של "שיחה" במאמרי חז"ל שונים: א) תקשורת מילולית בין ידידים (המשמעות המקובלת בימינו), ב) תפילה (יוצא יצחק לשוח בשדה" - ואין שיחה אלא תפילה (ברכות כו, ע"ב), ג) דיבורים בין איש ואשה השייכים לחייהם האינטימיים, ליחסי אישות (ראה, לדוגמה, עירובין נג, ע"ב; חגיגה ה, ע"ב; משנה אבות א, ה - בהתאם לבדייתא המפרטת "אל תרבה שיחה עם האשה - באשתו נדה אמרו"; שם ו, ה).

הנוסח הקבוע של התפילה משמש גם ככלי ביטוי אישי ממדרגה ראשונה, אף שלעתים הוא אינו עולה בקנה אחד עם רגש, רצון ומחשבה אישיים, יחודיים וספונטניים. בדרך כלל, ניתן לממש את האפשרות למצוא ביטוי לרגשות אישיים באמצעות נוסח קבוע, שנכתב על ידי אחר, רק אחרי לימוד והפנמה שאפשרו לאדם להזדהות עם המילים של הנוסח הקבוע, ולאמץ אותן לליבו. קשה לתלות את ערך התפילה הקבועה בהד שהמילים מעוררות בלב הפרט בלבד. הרי במרוצת מאות שנות ההיסטוריה של הנוסח הקבוע של התפילה, מאות אלפי מתפללים לא הבינו את כל המילים שאמרו. גם רבים מאלה שהבינו, ושמבינים היום את המילים, לא ירדו לעומק משמעויותיהן, ולא חשים במילואן את האסוציאציות האמוניות, הרגשיות והמחשבתיות של כל המילים בשעת התפילה. ובכל זאת אמירת התפילה היא משמעותית. לפיכך נראה כי מתן ביטוי אישי לרגשות הפרט הוא רק אחת ממטרות הנוסח הקבוע של התפילה - לכל היותר, ואולי אף לא מטרתו העיקרית.

תפילת הפרט ותפילה קבועה - שני דברים שונים הם

יש להעיר שמעולם לא היה הנוסח הקבוע אמור להחליף את הביטוי הספונטני של רגשות אישיים הבוקעים מלבו של אדם כפרט, במילים האישיות שלו, בכל עת ובכל מקום שירצה. לדעת הרמב"ם התורה חייבה כל איש ואשה: א) להביע את צרכיהם, רצונותיהם, רגשותיהם ומחשבותיהם בתפילה ובתחינה להי' פעם ביום, ב) שתפילה זו תהא מכוונת אל מקום המקדש, ג) שביטוי זה יכלול, לפי הסדר: שבח להי', בקשת הצרכים מהי' והודיה להי' (הלכות תפילה ונשיאת כפיים א', א-ג). לא הנוסח הקבוע ("משנה התפילה", בלשון הרמב"ם שם), לא מספר התפילות, ולא זמני התפילה מקורם מן התורה. לדעת הרמב"ן לא דרשה התורה מהאדם אפילו להתפלל באופן קבוע כל יום, אלא בעת צרה בלבד; כל עניין התפילה הקבועה הוא מדרבנן (מתוך השגות ל"ספר המצוות").

ברור, אפוא, לשתי הדעות, כי אדם קיים את מצות התפילה מהתורה רק כאשר אמר להי' את מה שבליבו, בין אם אמר זאת במילים שלו ובין אם אמר זאת באמצעות המילים של הנוסח הקבוע של התפילה. אך אם אדם לא נתן ביטוי לרגשותיו ומחשבותיו האישיים באמירת הנוסח הקבוע של התפילה, לא קיים את מצוות התורה להתפלל (לרמב"ם לפי שיטתו - פעם ביום, ולרמב"ן לפי שיטתו - בעת צרה), ועליו לומר תפילה אחרת, בכוונה. עם זאת, שוב, אמירת הנוסח הקבוע של התפילה היא בעלת ערך רב מאוד. מהו ערך זה? נציע הסבר.

תפילה בנוסח קבוע - שירת המקהלה של כלל ישראל

עם ישראל הוא המקהלה הגדולה ביותר בעולם. המקהלה שרה שיר תפילה לה'. הנוסח הקבוע של התפילה הוא המילים של השיר. הבמה שעומד עליה עם ישראל - המקהלה, היא כל כדור הארץ. המקהלה שרה את השיר בו-זמנית בשלושה קולות: שחרית, מנחה וערבית, כאשר כל קול עולה מאזור אחר על הבמה. הביצוע של המקהלה הוא תמידי: בכל שעות היממה יש שמתפללים את כל אחת מהתפילות, והשיר עולה מכדור הארץ השמימה. כל חברי המקהלה שרים את כל הקולות במהלך היממה, בקבוצות, בסבב שעובר ביניהם כבגלים, כולל מנוחה קצרה של כשני אחוזים מהיממה.

ניתן לתאר את פני כדור הארץ כמחולקים לארבע רצועות לפי קווי אורך, כאשר כל רצועה פרושה מאזור הקוטב הצפוני ועד לאזור הקוטב הדרומי. הצד החשוך של כדור הארץ הוא רצועה רחבה, המכסה את כמעט חצי הכדור; היא הרצועה ששרים בה חברי המקהלה - בשעה שהם נמצאים בה - תפילת ערבית. הרצועה שבה השמש עלתה ומאירה, אך טרם הגיעה למרכז השמים (חצי היום), מכסה כרבע מרוחב כדור הארץ, והיא הרצועה שחברי המקהלה - כאשר הם נמצאים בה - שרים שחרית. ממזרח לרצועה זו קיימת רצועה צרה של כשני אחוזים מרוחב כדור הארץ בכל קו גובה, רצועה שבה טרם חלפה חצי שעה מאז עברה השמש את נקודת חצי היום. זאת היא רצועת המנוחה, שהסתיים בה כבר זמן שחרית אך טרם הגיעה שעת מנחה. רוחבה של הרצועה הרביעית והאחרונה הוא קצת פחות מרבע כדור הארץ, וחברי המקהלה שרים לה' תפילת מנחה כאשר הם נמצאים בה. מערכת הרצועות נעה על פני כדור הארץ ועושה סיבוב אחד ביממה.

כל חבר מקהלה נמצא בכל אחת מהרצועות במהלך היממה. בשעה ששר כל חבר במקהלה את תפילתו, אלפי חברי מקהלה אחרים שרים את אותה התפילה יחד איתנו ברצועה שנמצאים בה כולם. כמובן, בתוך כל רצועה יהיו אנשים הקרובים יותר לקצה המזרחי או לקצה המערבי, ורוב הקולות יישמעו בזמנים מסוימים בתוך כל רצועה - הכל בהתאם לקביעות ההלכה והמנהג בנושא שעות התפילה. גל גדול של שירה בוקע השמימה מכדור הארץ, תוך שהוא מסתובב סביב צירו.

המפתחות להצלחת המקהלה - הכנה וכוונה

על תפילה כזאת יש לקרוא את הפסוק "במקהלות ברכו אלוקים, ה' ממקור ישראל" (תהלים ס"ח, כז, וראה ברכות מט ע"ב - נ, ע"א, כתובות ז, ע"ב וירושלמי ברכות פ"ז, ה"ג). כמו בכל שירת מקהלה, הביצוע טוב יותר כאשר חברי המקהלה "מכניסים את הנשמה" למילים של השיר, אף על פי שנכתבו, בדרך כלל, על ידי אחד מהזמרים; האחריות לכך, כמובן, מוטלת על כל חבר במקהלה. כדי שיוכלו "להכניס" את הנשמה לשיר, על חברי המקהלה ללמוד את המילים ואת הלחן, להיעזר הן במנצח, הן בעידוד ההדדי של כל הזמרים והן בכוחות הנפש המיוחדים של כל זמר. המקהלות והלהקות, הזמרות והזמרים המוצלחים ביותר עובדים קשה מאוד, מתכווננים ועורכים חזרות לפני כל ביצוע. לתפקיד סולן ("שליח הציבור") ייבחר מי ש"מכניס" את הנשמה לשיר בצורה הטובה ביותר, דהיינו, בצורה האמיתית ביותר ("קרוב ה' לכל קוראיו, לכל אשר יקראוהו באמת"). הזמרים, הלהקות והמקהלות הטובים שרים את אותן המילים שוב ושוב, במופעים רבים, ולפעמים גם במשך שנים רבות. הצלחתם היא פועל יוצא של יכולתם "להכניס את הנשמה" למילים בצורה האמיתית והמשכנת ביותר.

כל שאמרנו על מקהלות, להקות וזמרים הוא נכון גם לגבי אמירת תפילה בנוסח הקבוע שקבעו חכמי ישראל.

אולי הרעיון המצוי, שמטרת הנוסח הקבוע של התפילה היא רק כדי לתת ביטוי לרחשי הלב האישיים והספונטניים של כל פרט, נובע מתיאורו של הרמב"ם את יצירת הנוסח הקבוע (שם שם, ד). אחרי חורבן בית ראשון יהודים גלו לארצות שונות, ושפתם כללה בליל של עברית ושל שפות מקומיות (תופעה מוכרת ונפוצה עד היום הזה). לכן, מי שהתפלל לא יכול היה להביע את עצמו - לבקש צרכיו ולהלל לה' - אלא בבליל של שפות. לכן, "עזרא ובית דינו תיקנו להם שמונה עשרה ברכות על הסדר, כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן, ותהיה תפילת אלו העלגים תפילה שלימה כתפילת בעלי הלשון הצחה". מדברי הרמב"ם האלה ניתן להתרשם כאילו נוסח התפילה הקבוע בא רק כדי להעצים את הביטוי האישי של כל פרט בתפילתו. אולם אילו כך היה, לא היה הרמב"ם צריך להדגיש כי מטרת הנוסח הקבוע היא כדי שתפילת "העלגים" "תהיה שלמה" כתפילת "בעלי הלשון הצחה" - הרי בשביל מה דרושה אחידות הלשון? מכאן, ועל יסוד ההסברים שהובאו לעיל, יש לומר כי בנוסף להעצמת תפילת הפרט - ואולי אף יותר מאשר למטרה זו - שאפו מנסחי הנוסח הקבוע להפוך את כל עם ישראל למקהלה כלל-עולמית אחת, השרה ביחד תפילה לה'.

יהי רצון מלפני ה' שיבנה בית המקדש במהרה בימינו, וישובו הכהנים לעבודתם והלויים לשירם ולזמרם בראש מקהלת כלל ישראל, ויתקיים "כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים".